

Μια συγκριτική ερευνητική ανάλυση των εννοιών «προσκυνητής» και «θρησκευτικός τουρίστας». Μελέτη περίπτωσης: θρησκευτικοί προορισμοί στην Αχαΐα

Μάριος Σαράντης

Υποψήφιος Διδάκτωρ Τμήματος Διοίκησης Τουρισμού
Πανεπιστημίου Πατρών
m.sarantis@upatras.gr

Ιωάννα Χατζοπούλου

Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Διοίκησης Τουρισμού
Πανεπιστημίου Πατρών
ichatzop@upatras.gr

Περίληψη

Η εννοιολογική διάκριση μεταξύ προσκυνητή και θρησκευτικού τουρίστα αποτελεί πεδίο επιστημονικού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της μελέτης του θρησκευτικού τουρισμού. Η παρούσα έρευνα εστιάζει στη διερεύνηση αυτής της διάκρισης, με ιδιαίτερη έμφαση σε τρεις προσκυνηματικούς προορισμούς της Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας. Στόχος της μελέτης είναι η ανάλυση των κινήτρων, των προσδοκιών και των εμπειριών των επισκεπτών/τριών, με σκοπό την ανάδειξη των διαφοροποιήσεων μεταξύ των δύο κατηγοριών και την εξαγωγή προτάσεων για τη βελτιστοποίηση της διαχείρισης του θρησκευτικού τουρισμού. Η ερευνητική προσέγγιση βασίστηκε σε πρωτογενή δεδομένα, τα οποία συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων. Η έρευνα υλοποιήθηκε σε τρία, καίριας σημασίας, θρησκευτικά κέντρα της Αχαΐας που συγκεντρώνουν μεγάλη επισκεψιμότητα, την Ιερά Μονή Μεγάλου Σπηλαίου, την Ιερά Μονή Αγίας Λαύρας και τον Ιερό Ναό του Αγίου Ανδρέου Πατρών, και περιέλαβε δείγμα 400 συμμετεχόντων/ουσών (προσκυνητές και θρησκευτικοί τουρίστες). Τα ευρήματα αναδεικνύουν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ομάδων, ιδίως ως προς τα εσωτερικά κίνητρα επίσκεψης, τη διάρκεια παραμονής, τον βαθμό συμμετοχής σε λατρευτικές πρακτικές, την ερμηνευτική προσέγγιση των ιερών τόπων καθώς και τη χρήση των νέων τεχνολογιών στους ιερούς αυτούς τόπους.

Λέξεις-κλειδιά: Προσκυνητής, Θρησκευτικός Τουρίστας, Κίνητρα Επισκεπτών/τριών, Αχαΐα.

1. Εισαγωγή

Ο θρησκευτικός τουρισμός αποτελεί μια ιδιαίτερη και πολυεπίπεδη μορφή τουριστικής δραστηριότητας, στην οποία συνυφαίνονται η θρησκευτική πίστη, η πολιτιστική ταυτότητα και η αναζήτηση πνευματικών εμπειριών. Σε αντίθεση με τον παραδοσιακό τουρισμό, ο θρησκευτικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από βαθύτερες εσωτερικές αναζητήσεις, τελετουργικό χαρακτήρα και συχνά από τη βιωματική επιθυμία επαφής με το ιερό (Raj, Griffin, & Blackwell, 2022: 19).

Η μετατόπιση της έννοιας του προσκυνήματος από αυστηρά θρησκευτικά πλαίσια σε ένα ευρύτερο τουριστικό συμφραζόμενο συνιστά χαρακτηριστικό του σύγχρονου μετανεωτερικού κόσμου, όπου η πνευματικότητα συχνά αναζητείται σε εναλλακτικές μορφές εμπειρίας και κατανάλωσης (Reader & Walter, 1993: 5; Collins-Kreiner, 2020: 275). Έτσι, το προσκύνημα δε νοείται πλέον αποκλειστικά ως θρησκευτικό καθήκον, αλλά δύναται να συνυπάρχει με πολιτισμικά, αισθητικά ή εκπαιδευτικά κίνητρα.

Η Ελλάδα, λόγω της μακραίωνης ορθόδοξης παράδοσης και του πλήθους ιερών μνημείων, κατέχει εξέχουσα θέση στον παγκόσμιο θρησκευτικό χάρτη. Προορισμοί όπως το

Άγιον Όρος, τα Μετέωρα, η Πάτμος, η Τήνος, αλλά και τα Μοναστήρια και οι Ναοί της Αχαΐας, προσελκύουν επισκέπτες/τριες με ποικίλα κίνητρα, που κυμαίνονται από την πνευματική ανανέωση έως την τουριστική περιήγηση.

Ένας από τους βασικότερους επιστημονικούς προβληματισμούς στο πεδίο του θρησκευτικού τουρισμού αφορά τη διάκριση μεταξύ του προσκυνητή και του θρησκευτικού τουρίστα, δύο κατηγοριών επισκεπτών με διαφορετικές αξιακές και βιωματικές αφετηρίες. Ο Turner (1973: 194) θεμελίωσε την ανθρωπολογική διάκριση του προσκυνητή ως «τελετουργικής μετάβασης» με στόχο την ένωση με το θείο. Αντίθετα, ο Rinschede (1992: 53) προσδιόρισε τον θρησκευτικό τουρίστα ως εκείνον που επισκέπτεται ιερούς τόπους για ιστορικούς, πολιτισμικούς ή αισθητικούς λόγους, χωρίς απαραίτητα να εμπειρεύεται σε αυτούς και η θρησκευτική συμμετοχή. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία κυριαρχεί το εννοιολογικό συνεχές “pilgrim–tourist continuum”, όπως το προτείνει η Smith (1992) και το επεκτείνει ο Cohen (2006), σύμφωνα με το οποίο οι επισκέπτες/τριες δεν κατατάσσονται σε αυστηρά διακριτές κατηγορίες, αλλά καταλαμβάνουν θέσεις εντός ενός φάσματος κινήτρων, εμπειριών και προσδοκιών. Πρόσφατες μελέτες υπογραμμίζουν την ανάγκη υπέρβασης των διχοτομικών σχημάτων και τη μελέτη της πολυπρισματικής ταυτότητας των επισκεπτών/τριών (Norman, Ramires, & Gomes, 2020: 4).

Η Περιφερειακή Ενότητα Αχαΐας προσφέρει ένα μοναδικό πεδίο εμπειρικής μελέτης αυτής της διάκρισης, καθώς περιλαμβάνει σημαντικούς θρησκευτικούς τόπους, όπως η Ιερά Μονή Μεγάλου Σπηλαίου, η Ιερά Μονή Αγίας Λαύρας και ο Ιερός Ναός Αγίου Ανδρέου Πατρών. Οι χώροι αυτοί συγκεντρώνουν επισκέπτες/τριες τόσο με καθαρά θρησκευτικά κίνητρα όσο και με ενδιαφέρον για την ιστορία, την αρχιτεκτονική και την τοπική ταυτότητα. Η μελέτη της πολυμορφίας των επισκεπτών και η κατανόηση των διαφορών στις συμπεριφορές και στις ερμηνευτικές προσλήψεις των ιερών χώρων είναι καίριας σημασίας για τη βιώσιμη διαχείριση και ανάδειξη του θρησκευτικού τουρισμού (Shackley, 2001: 5).

Τα τελευταία χρόνια, η βιβλιογραφία στον τομέα του θρησκευτικού τουρισμού τείνει να μετατοπίζεται προς την εμπειρική διερεύνηση των χαρακτηριστικών, των στάσεων και των προσδοκιών των επισκεπτών/τριών ιερών τόπων. Ειδικότερα, μελέτες όπως αυτή των Dimou et al. (2025) ανέδειξαν τη δυναμική της προσκυνηματικής διαδρομής του Αποστόλου Παύλου ως φορέα βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, βασιζόμενοι σε στατιστική ανάλυση των προτιμήσεων των επισκεπτών/τριών.

Παράλληλα, οι Tsorvas, Lagou, & Gousiou (2025) προσδιόρισαν καθοριστικούς παράγοντες για την εξέλιξη του θρησκευτικού τουρισμού στην Ελλάδα, αναδεικνύοντας τη σημασία της πολιτισμικής ταυτότητας, της τεχνολογικής εξοικείωσης και της θρησκευτικής συνείδησης ως μεταβλητές πρόβλεψης. Η συμβολή της τεχνολογίας στην ενίσχυση της θρησκευτικής εμπειρίας επισημαίνεται επίσης σε μελέτες όπως των Dimou et al. (2024), όπου αναλύεται η εξοικείωση των επισκεπτών με ψηφιακές εφαρμογές κατά μήκος της «Διαδρομής του Παύλου».

Τέλος, η εργασία του Tsironis (2022) εστιάζει στη μετά-COVID εποχή και στις νέες ανάγκες πνευματικής εμπειρίας που ανέκυψαν, επισημαίνοντας την ανάγκη ευέλικτων μορφών διαχείρισης προσκυνηματικών χώρων και προσαρμογής της προσέγγισης των τουριστών. Οι ανωτέρω μελέτες επιβεβαιώνουν τη σημασία της τυπολογικής προσέγγισης προσκυνητών και τουριστών ως ερευνητικού εργαλείου, ενισχύοντας τη σκοπιμότητα της παρούσας ποσοτικής ανάλυσης στην ελληνική πραγματικότητα.

Η παρούσα μελέτη, φιλοδοξεί να καλύψει αυτό το κενό, εφαρμόζοντας μια συστηματική ποσοτική ανάλυση της διάκρισης προσκυνητή και θρησκευτικού τουρίστα, στο

πλαίσιο τριών σημαντικών θρησκευτικών προορισμών της Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας. Η συμβολή της έγκειται ακριβώς στη δυνατότητα επαληθεύσιμης διαφοροποίησης των επισκεπτών μέσω στατιστικών δεικτών και στη διατύπωση προτάσεων στρατηγικής διαχείρισης των ιερών τόπων με βάση τα εμπειρικά δεδομένα.

2. Σκοπός της μελέτης

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στη διερεύνηση της πολυεπίπεδης σχέσης μεταξύ του προσκυνητή και του θρησκευτικού τουρίστα στο πλαίσιο των επισκέψεων σε επιλεγμένους θρησκευτικούς τόπους της Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας. Ειδικότερα, επιδιώκει:

- Την αναλυτική αποτύπωση των κοινωνικοδημογραφικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών των επισκεπτών/τριών στους συγκεκριμένους ιερούς χώρους, ώστε να προσδιοριστούν τα προφίλ και οι υποκατηγορίες εντός των δύο βασικών τύπων (προσκυνητής-θρησκευτικός τουρίστας).
- Την εις βάθος κατανόηση των διαφορών ως προς τα κίνητρα, τη συμπεριφορά και τη βιωμένη εμπειρία κατά την παραμονή στους χώρους λατρείας, με στόχο την ανάδειξη των αξιακών και πολιτισμικών πλαισίων που καθοδηγούν κάθε κατηγορία επισκέπτη/τριας.
- Τη διατύπωση προτάσεων στρατηγικής διαχείρισης και οργάνωσης των ιερών τόπων, που να ανταποκρίνονται τόσο στις ανάγκες πνευματικής εμπάθουσας των προσκυνητών όσο και στις πολιτισμικές και γνωστικές προσδοκίες των τουριστών, προωθώντας ένα μοντέλο βιώσιμης και ολιστικής προσέγγισης του θρησκευτικού τουρισμού.

Παρά την ύπαρξη θεωρητικών και ποιοτικών προσεγγίσεων στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τη διάκριση προσκυνητή και θρησκευτικού τουρίστα (Rinschede, 1992; Cohen, 2006; Μοίρα, 2009), δεν έχει έως σήμερα πραγματοποιηθεί συστηματική ποσοτική τεκμηρίωση της τυπολογίας σε ελληνικό πλαίσιο. Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια αρχική εμπειρική, στατιστική εφαρμογή της συγκεκριμένης διάκρισης σε τρεις θρησκευτικούς προορισμούς της Αχαΐας. Η συμβολή της έγκειται στην αξιοποίηση μετρήσιμων δεικτών (π.χ. t-test, X^2 , Cronbach's α) για τη διαφοροποίηση των προφίλ επισκεπτών, καθώς και στη διαμόρφωση τεκμηριωμένων πολιτικών προτάσεων για την αποτελεσματική διαχείριση των ιερών τόπων.

3. Ο προσκυνητής και ο θρησκευτικός τουρίστας ως διακριτές ερμηνευτικές φιλοσοφίες

Η διάκριση μεταξύ προσκυνητή και θρησκευτικού τουρίστα αποτελεί αντικείμενο διεπιστημονικής προσέγγισης και ανάλυσης, καλύπτοντας πεδία όπως η θρησκείολογία, η θρησκευτική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία της πνευματικότητας, καθώς και οι τουριστικές και πολιτισμικές σπουδές (Collins-Kreiner, 2020: 274; Raj et al., 2022: 18). Οι δύο αυτές κατηγορίες επισκεπτών/τριών δε διακρίνονται μόνο ως προς τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά ή τα δηλωμένα κίνητρα, αλλά εκπροσωπούν εν γένει διαφορετικά αξιακά, κοσμοθεωρητικά και βιωματικά μοντέλα.

Ο προσκυνητής, στο πρότυπο που ανέδειξε ο Victor Turner (1973), προσεγγίζει το ταξίδι ως ένα τελετουργικό πέρασμα, με στόχο την πνευματική κάθαρση, την ένωση με το θείο και την προσωπική αναγέννηση. Ο ιερός τόπος γίνεται τόπος μετάβασης και δοκιμασίας, ενταγμένος σε ένα πλαίσιο πίστης, μετάνοιας και υπαρξιακής αναζήτησης (Reader & Walter, 1993: 7). Αντίθετα, ο θρησκευτικός τουρίστας εντάσσει την επίσκεψη σε έναν ιερό τόπο στο πλαίσιο της ευρύτερης τουριστικής εμπειρίας, προσεγγίζοντάς τον κυρίως ως φορέα ιστορικής μνήμης, πολιτιστικής αξίας ή αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, χωρίς αναγκαστικά

με ενεργή συμμετοχή στη θρησκευτική ζωή του χώρου (Nolan & Nolan, 1992: 70; Rinschede, 1992: 54).

Η πολυπλοκότητα του φαινομένου έχει οδηγήσει στη διατύπωση της έννοιας του "pilgrim-tourist continuum" (Smith, 1992; Cohen, 2006), ενός φάσματος τοποθέτησης των επισκεπτών/τριών, ανάλογα με την κυρίαρχη πρόθεσή τους, το επίπεδο εμπλοκής με τον ιερό χώρο και τον τρόπο ερμηνείας της εμπειρίας. Η σύγχρονη τουριστική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από επισκέπτες/τριες που συνδυάζουν στοιχεία πνευματικής αναζήτησης και πολιτιστικής περιέργειας, καθιστώντας τον σαφή διαχωρισμό ιδιαίτερα δύσκολο σε εμπειρικό επίπεδο.

Αναλόγως, η διαχείριση των ιερών τόπων οφείλει να λαμβάνει υπόψη την πολυμορφία των ερμηνευτικών πλαισίων και τις αντικρουόμενες προσδοκίες που συνοδεύουν την επίσκεψη στους χώρους λατρείας. Η ένταση μεταξύ πνευματικότητας και τουριστικής κατανάλωσης επιβάλλει τη χάραξη πολιτικών που σέβονται την ιερότητα του χώρου, χωρίς να αγνοούν τις ανάγκες πληροφόρησης, ξενάγησης και εμπειρίας που προβάλλουν οι σύγχρονοι/ες επισκέπτες/τριες (Shackley, 2001: 55).

4. Συγκρούσεις και προκλήσεις στη διαχείριση των ιερών τόπων

Η συνύπαρξη προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών στους ίδιους ιερούς χώρους δημιουργεί ένα πεδίο συναισθηματικών, πολιτισμικών και λειτουργικών εντάσεων, που αναδεικνύει τις προκλήσεις για τη βιώσιμη και σεβαστική διαχείριση των χώρων αυτών. Το κοινό χωρικό περιβάλλον φέρει πολλαπλές σημασιοδοτήσεις: Για τους προσκυνητές είναι χώρος πνευματικής εμπειρίας, για τους τουρίστες φορέας πολιτιστικής κληρονομιάς (Shackley, 2001: 59; Collins-Kreiner, 2010: 446).

Η παρουσία τουριστικών πρακτικών, όπως η εμπορευματοποίηση, η μαζική φωτογράφιση ή η ακατάλληλη ενδυμασία, συχνά βιώνεται από τους προσκυνητές ως βέβηλη ή ανίερη, ενώ αντίστοιχα, οι τουρίστες ενδέχεται να αισθανθούν περιορισμένοι από τη θρησκευτική αυστηρότητα. Αυτή η πολιτισμική συνύπαρξη διαφορετικών προθέσεων και αντιλήψεων αναδεικνύει την ανάγκη για ολιστική και προσαρμοστική διαχείριση των ιερών τόπων (Wright, 2019: 296; Raj et al., 2022, 55).

Η στρατηγική διαχείριση των θρησκευτικών μνημείων οφείλει να ισορροπεί μεταξύ της ανάγκης διατήρησης της ιερότητας και της τουριστικής αξιοποίησης, διασφαλίζοντας τον σεβασμό προς τη θρησκευτική ταυτότητα του χώρου και ενισχύοντας παράλληλα την πολιτιστική του διάσταση. Η συνεργασία μεταξύ εκκλησιαστικών αρχών, τουριστικών φορέων και τοπικής κοινωνίας είναι απαραίτητη για την εφαρμογή βιώσιμων λύσεων.

5. Η συμβολή των νέων τεχνολογιών στην ανάδειξη του θρησκευτικού και προσκυνηματικού τουρισμού

Η ραγδαία ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών τα τελευταία χρόνια έχει διαμορφώσει νέες δυναμικές στον χώρο του τουρισμού, επηρεάζοντας άμεσα και τον θρησκευτικό και προσκυνηματικό τουρισμό (Jung & Tom Dieck, 2017). Σε μια εποχή όπου η εμπειρία του ταξιδιού και της πνευματικότητας διευρύνεται πέρα από τα γεωγραφικά όρια, τεχνολογίες όπως η εικονική και η επαυξημένη πραγματικότητα, οι ψηφιακές εφαρμογές, καθώς και η συνολική ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, προσφέρουν νέα εργαλεία ερμηνείας και βιωματικής προσέγγισης των ιερών τόπων (Griffin et al., 2017; Raj, Griffin, & Blackwell, 2022).

Η εικονική πραγματικότητα (VR) επιτρέπει στον/στην επισκέπτη/τρια να «εισέλθει» ψηφιακά σε έναν ιερό χώρο, να περιηγηθεί και να αισθανθεί την ατμόσφαιρα ενός ναού ή μοναστηριού πριν την επίσκεψη ή ακόμα και αν δεν μπορεί να παρευρεθεί φυσικά (Tussyadiah & Wang, 2016). Η επαυξημένη πραγματικότητα (AR), από την άλλη, ενισχύει την εμπειρία επιτόπου, προβάλλοντας μέσω κινητών συσκευών επιπλέον πληροφορίες που αναδεικνύουν τα θεολογικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των χώρων (Jung & Tom Dieck, 2017).

Πολύτιμο ρόλο σε αυτή τη μετάβαση διαδραματίζουν και οι σύγχρονες εφαρμογές κινητών συσκευών, που καθιστούν τον/την επισκέπτη/τρια ενεργό συμμετέχο της εμπειρίας. Οι εφαρμογές αυτές ενσωματώνουν πολυμεσικό υλικό, δυνατότητα επιλογής γλώσσας και προσωποποιημένης πληροφόρησης, αναβαθμίζοντας τη γνωστική και συναισθηματική διάσταση της επίσκεψης (Norman, Ramires, & Gomes, 2020). Η χρήση δεδομένων επιτρέπει επίσης την προσαρμογή της εμπειρίας στις προτιμήσεις του χρήστη, ενισχύοντας την εμπύθιση (immersion) και την αίσθηση πνευματικής σύνδεσης.

Οι νέες τεχνολογίες επιτελούν και έναν ρόλο κοινωνικής ενσωμάτωσης, καθιστώντας τον προσκυνηματικό τουρισμό προσβάσιμο και σε άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένους/ες ή άτομα απομονωμένα γεωγραφικά. Μέσω εικονικών περιηγήσεων, live streaming και 360° βίντεο, παρέχεται η δυνατότητα συμμετοχής σε τελετές ή επισκέψεις, ανεξάρτητα από φυσικά εμπόδια (Collins-Kreiner, 2020). Το φαινόμενο των “virtual pilgrimages”, το οποίο ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά την πανδημία COVID-19, ανέδειξε νέες μορφές συλλογικής θρησκευτικής εμπειρίας (Raj et al., 2022).

Παράλληλα, η ψηφιοποίηση της θρησκευτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω τεχνικών όπως το 3D scanning, τα drones και τα ψηφιακά αποθετήρια συμβάλλει όχι μόνο στη διατήρηση αλλά και στην τουριστική αξιοποίηση των ιερών μνημείων (Addison, 2008). Οι τεχνολογίες αυτές επιτρέπουν στους/στις επισκέπτες/τριες να κατανοούν σε βάθος την ιστορική και πνευματική σημασία των τόπων λατρείας.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία, αναγνωρίζοντας τη σημασία του προσκυνηματικού τουρισμού, έχει διατυπώσει σαφείς θέσεις αναφορικά με την πνευματική διάσταση των επισκέψεων στους ιερούς τόπους.

Η Εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (2004) τονίζει ότι «οι ιεροί προσκυνηματικοί τόποι είναι χώροι πνευματικής μεταμορφώσεως και όχι απλοί τουριστικοί προορισμοί». Παροτρύνει, επίσης, την ανάπτυξη μορφών ήπιου τουρισμού με επίκεντρο την κατήχηση και την εσωτερική καλλιέργεια.

Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Κρήτης (2016), στο τελικό της κείμενο «Η Αποστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ», υπογραμμίζει ότι: «Ο τουρισμός σε ιερούς τόπους οφείλει να είναι φορέας ιερότητας, όχι αντικείμενο εμπορευματοποίησης ή θεάματος», θέτοντας τη βάση για την ορθόδοξη κατανόηση του θρησκευτικού τουρισμού ως ευκαιρίας πνευματικής επαναφοράς και όχι καταναλωτικής εμπειρίας.

Επιπλέον, τα κείμενα της Ορθόδοξης Παράδοσης αναγνωρίζουν ότι οι μορφές επικοινωνίας, ακόμη και οι τεχνολογικές, μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσα ευαγγελισμού, αρκεί να διατηρούνται εντός των ορίων του σεβασμού, της αλήθειας και της πνευματικής σοβαρότητας. Η χρήση ψηφιακών εργαλείων για ερμηνεία και ξενάγηση σε ιερούς τόπους πρέπει να τελεί υπό την καθοδήγηση εκκλησιαστικών και μουσειολογικών φορέων, ώστε να προάγεται η κατανόηση και όχι η αλλοίωση της ιερής εμπειρίας.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι οι τεχνολογίες αυτές δεν αντικαθιστούν την πνευματική ουσία του προσκυνηματος αλλά λειτουργούν συμπληρωματικά. Μέσω ηχητικών

οδηγών, ψηφιακών εφαρμογών, ημερολογίων προσευχής και άλλων εργαλείων, η τεχνολογία ενισχύει την προσωπική πνευματική εμπειρία, ενισχύοντας τη σχέση του προσκυνητή με τον ιερό τόπο (Collins-Kreiner, 2020).

Σε ένα μετανεωτερικό πλαίσιο, η πνευματικότητα και η τεχνολογία συνυπάρχουν σε ένα δυναμικό πεδίο θρησκευτικής αναζήτησης και πολιτιστικής συμμετοχής.

6. Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί ποσοτική ερευνητική προσέγγιση με στόχο την καταγραφή και ανάλυση των κινήτρων, των στάσεων, των εμπειριών και της συμπεριφοράς των επισκεπτών/τριών σε θρησκευτικούς τόπους της Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας. Η επιλογή της ποσοτικής μεθόδου κρίθηκε κατάλληλη, καθώς επιτρέπει την αντικειμενική αποτύπωση τάσεων και τη στατιστική σύγκριση μεταξύ διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων (Bryman, 2016; Hair et al., 2020).

Ως εργαλείο συλλογής δεδομένων χρησιμοποιήθηκε δομημένο ερωτηματολόγιο 24 ερωτήσεων κλειστού τύπου, σχεδιασμένο βάσει προηγούμενων ερευνητικών προτύπων στον θρησκευτικό τουρισμό (Shinde, 2007; Andriotis, 2009; Collins-Kreiner, 2020). Περιλάμβανε πενταβάθμια κλίμακα Likert (1 = Καθόλου έως 5 = Πάρα πολύ/1 = Διαφωνώ απόλυτα έως 5 = Συμφωνώ απόλυτα) και οργανώθηκε σε πέντε βασικούς άξονες:

- α) κίνητρα επίσκεψης (πνευματικά, ιστορικά, πολιτιστικά),
- β) συμπεριφορά στον ιερό χώρο (συμμετοχή σε λειτουργίες, ξενάγηση, φωτογράφιση),
- γ) υποκειμενική εμπειρία (πνευματική επίδραση, συναισθηματική σύνδεση),
- δ) αντίληψη για τη χρήση νέων τεχνολογιών σε χώρους λατρείας και
- ε) δημογραφικά χαρακτηριστικά (ηλικία, εθνικότητα, τύπος επισκέπτη/τριας).

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά τους θερινούς μήνες του 2024. Αν και δεν αποτελεί την περίοδο μέγιστης επισκεψιμότητας στους εν λόγω χώρους, θεωρήθηκε επαρκής για την αντιπροσωπευτικότητα του ερευνητικού πληθυσμού. Στις Ιερές Μονές Μεγάλου Σπηλαίου και Αγίας Λαύρας παρατηρείται αυξημένη κίνηση κυρίως τον χειμώνα λόγω της τουριστικής δραστηριότητας στην περιοχή των Καλαβρύτων, ενώ στον Ιερό Ναό Αγίου Ανδρέου Πατρών η επισκεψιμότητα κορυφώνεται το φθινόπωρο, κυρίως από τον Σεπτέμβριο έως τον Νοέμβριο (λόγω των εορτών της Επανακομιδής της Τιμίας Κάρας και της μνήμης του Αγίου Ανδρέου).

Η επιλογή της θερινής περιόδου ενδέχεται να επηρέασε τα αποτελέσματα, καθώς η εποχικότητα επηρεάζει τα προφίλ και τις προτεραιότητες των επισκεπτών/τριών (Getz, 2008). Συνεπώς, προτείνεται η επανάληψη της έρευνας σε χειμερινές και φθινοπωρινές περιόδους για τη διασφάλιση διαχρονικής εγκυρότητας και πληρέστερης κατανόησης της επισκεπτικής συμπεριφοράς. Τα δεδομένα καταχωρήθηκαν και αναλύθηκαν με το λογισμικό IBM SPSS Statistics (έκδοση 26).

Προηγήθηκε καθαρισμός των δεδομένων και έλεγχος εσωτερικής συνοχής μέσω του συντελεστή Cronbach's Alpha ($\alpha > 0.70$). Ακολούθησε περιγραφική στατιστική ανάλυση (μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, ποσοστά) ανά κατηγορία επισκεπτών/τριών και συγκριτική ανάλυση: Για τις μεταβλητές της κλίμακας Likert εφαρμόστηκε έλεγχος ανεξάρτητων δειγμάτων (t-test), ενώ για τις κατηγορικές μεταβλητές χρησιμοποιήθηκε δοκιμή χ^2 (Chi-square). Οι στατιστικά σημαντικές διαφορές ορίστηκαν σε $p < 0.05$.

Η μελέτη τήρησε τις αρχές της ηθικής δεοντολογίας της κοινωνικής έρευνας (ESOMAR, 2021). Όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες ενημερώθηκαν προφορικά για τον σκοπό της

έρευνας, τη χρήση των δεδομένων, καθώς και για την πλήρη ανωνυμία και εθελοντικότητα της συμμετοχής τους, χωρίς να συλλεχθούν προσωπικά δεδομένα.

6.1. Δείγμα και ανάλυση

Αν και δεν υφίστανται επίσημα συγκεντρωτικά στατιστικά στοιχεία για τον συνολικό αριθμό επισκεπτών/τριών στους επιλεγμένους θρησκευτικούς τόπους της Ιεράς Μονής Μεγάλου Σπηλαίου, της Ιεράς Μονής Αγίας Λαύρας και του Ιερού Ναού Αγίου Ανδρέου Πατρών, βάσει ποιοτικών εκτιμήσεων τοπικών φορέων και εκκλησιαστικών αρχών, ο συνολικός αριθμός επισκεπτών/τριών εκτιμάται ότι υπερβαίνει τις 100.000 ετησίως.

Για την παρούσα έρευνα εφαρμόστηκε τυχαία δειγματοληψία, καθώς το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε από ιερείς σε επισκέπτες/τριες των τριών επιλεγμένων ιερών τόπων κατά την άφιξή τους, χωρίς προκαθορισμένο σχέδιο επιλογής.

Η διαδικασία πραγματοποιήθηκε σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και ημέρες, ώστε να διασφαλιστεί η κάλυψη ποικίλων προφίλ επισκεπτών/τριών. Η συγκεκριμένη μεθοδολογία επιτρέπει την αποτύπωση των δύο βασικών κατηγοριών -προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών- όπως αυτές αναδύονται φυσικά στο πλαίσιο των θρησκευτικών χώρων.

Συνολικά, συγκεντρώθηκαν 400 ερωτηματολόγια, εκ των οποίων τα 215 αφορούσαν προσκυνητές και τα 185 θρησκευτικούς τουρίστες. Παρά τον γενικά τυχαίο χαρακτήρα της επιλογής, η μεσολάβηση των ιερέων στη διανομή του ερωτηματολογίου ενδέχεται να έχει επηρεάσει, σε κάποιο βαθμό, είτε τη διάθεση συμμετοχής των επισκεπτών/τριών, είτε το προφίλ όσων τελικά ανταποκρίθηκαν.

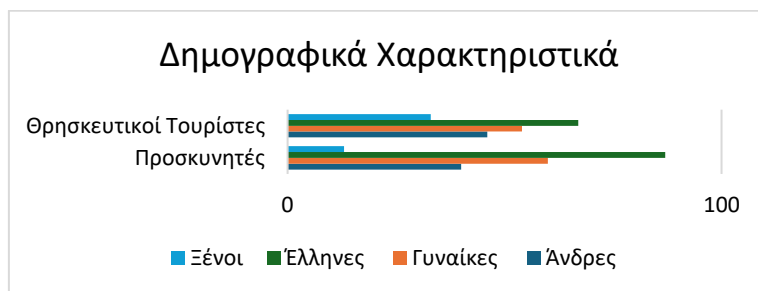
Επιπλέον, η απουσία τυποποίησης ως προς τον αριθμό των διανεμηθέντων ερωτηματολογίων ανά ιερό τόπο και χρονική στιγμή ενδέχεται να εισήγαγε ασυμμετρίες στην κατανομή του δείγματος. Ωστόσο, η ποσοτική ισορροπία των δύο ομάδων και η ικανοποιητική κάλυψη ηλικιακών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών του δείγματος ενισχύουν τη γενικευσιμότητα των συμπερασμάτων εντός του πλαισίου της συγκεκριμένης έρευνας.

6.2. Αποτελέσματα

6.2.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Το συνολικό δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει 400 άτομα, εκ των οποίων 215 προσκυνητές και 185 θρησκευτικοί τουρίστες. Αναφορικά με τη δημογραφική κατανομή φύλου, στους προσκυνητές παρατηρείται ότι το 60% είναι γυναίκες και το 40% άνδρες, ενώ στους θρησκευτικούς τουρίστες τα ποσοστά είναι 54% γυναίκες και 46% άνδρες. Όσον αφορά την εθνικότητα, το 87% των προσκυνητών είναι Έλληνες και το 13% αλλοδαποί, ενώ στους θρησκευτικούς τουρίστες το 67% είναι Έλληνες και το 33% αλλοδαποί. Ηλικιακά, το δείγμα καλύπτει ενήλικες από 35 έως 75 ετών, με τους προσκυνητές να εντοπίζονται κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες (40–75 ετών), και τους θρησκευτικούς τουρίστες στις νεότερες (35–60 ετών).

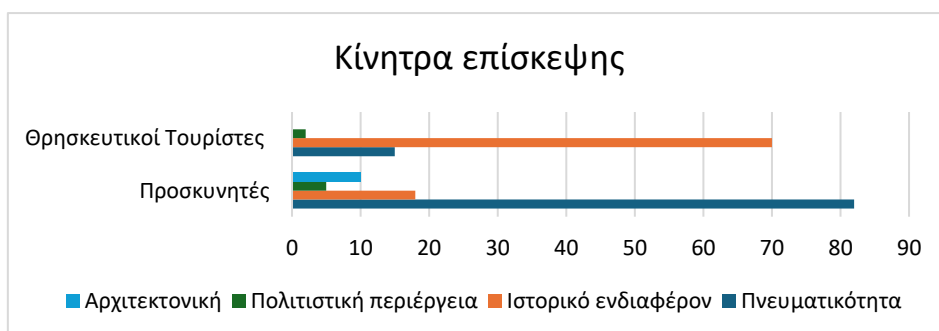

Σχήμα 1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

6.2.2. Κίνητρα επίσκεψης

Τα κίνητρα επίσκεψης που εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη ήταν η πνευματικότητα, το ιστορικό ενδιαφέρον, η πολιτιστική περιέργεια και η αρχιτεκτονική. Οι προσκυνητές έδειξαν συντριπτική προτίμηση στην πνευματική διάσταση της επίσκεψης, καθώς το 82% δήλωσε ότι η ανάγκη για πνευματική ανανέωση και σύνδεση με το θείο αποτέλεσε το βασικό τους κίνητρο. Η επιθυμία απομάκρυνσης από την καθημερινότητα και προσέγγισης ενός ιερού και φορτισμένου ιστορικά χώρου διαμορφώνει τον προσκυνηματικό χαρακτήρα της εμπειρίας. Αντιθέτως, οι θρησκευτικοί τουρίστες εστίασαν κυρίως σε κοσμικά-πολιτισμικά κίνητρα: 70% δήλωσε πως το βασικό τους ενδιαφέρον ήταν το ιστορικό υπόβαθρο των χώρων, ενώ σημαντικά ποσοστά απέσπασαν επίσης η πολιτιστική περιέργεια (65%) και η αρχιτεκτονική (55%). Τα ποσοστά των προσκυνητών στα τελευταία τρία αυτά κίνητρα παρέμειναν εξαιρετικά χαμηλά (18%, 5% και 10% αντίστοιχα), ενισχύοντας τη διάκριση μεταξύ θρησκευτικού και πολιτιστικού κινήτρου.

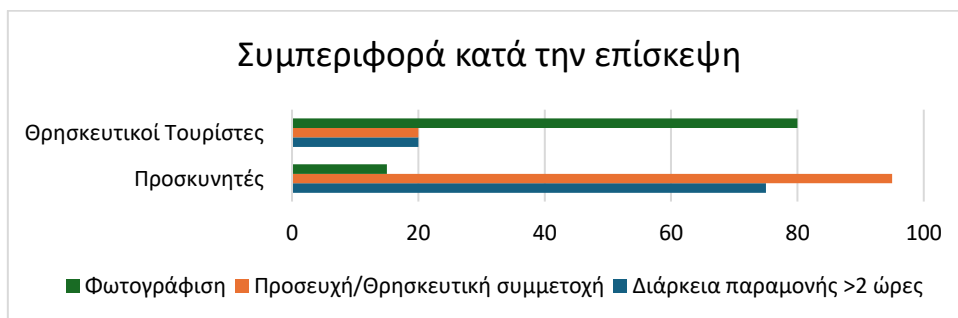

Σχήμα 2. Κίνητρα επίσκεψης

6.2.3. Συμπεριφορά στους ιερούς χώρους

Η συμπεριφορά των επισκεπτών/τριών κατά την παραμονή τους στους θρησκευτικούς χώρους διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών. Οι προσκυνητές παραμένουν στους ιερούς τόπους για διάστημα μεγαλύτερο των δύο ωρών σε ποσοστό 75% και συμμετέχουν ενεργά στις λειτουργίες και τις ιερές ακολουθίες, με 95% να δηλώνει συμμετοχή στην προσευχή και τη λατρευτική ζωή του ναού ή της μονής. Αντίθετα, οι θρησκευτικοί τουρίστες χαρακτηρίζονται από πιο σύντομη παραμονή (μόνο 30% παραμένει άνω των δύο ωρών), και περιορισμένη συμμετοχή σε θρησκευτικές δραστηριότητες (20%). Στην πλειοψηφία τους (80%), επικεντρώνονται στη φωτογράφιση του χώρου, αναδεικνύοντας την πολιτιστική και αισθητική τους προσέγγιση. Το ποσοστό φωτογράφισης από την πλευρά των προσκυνητών είναι ιδιαίτερα χαμηλό (15%), γεγονός που ενισχύει τη διακριτική, πνευματική φύση της επίσκεψής τους.

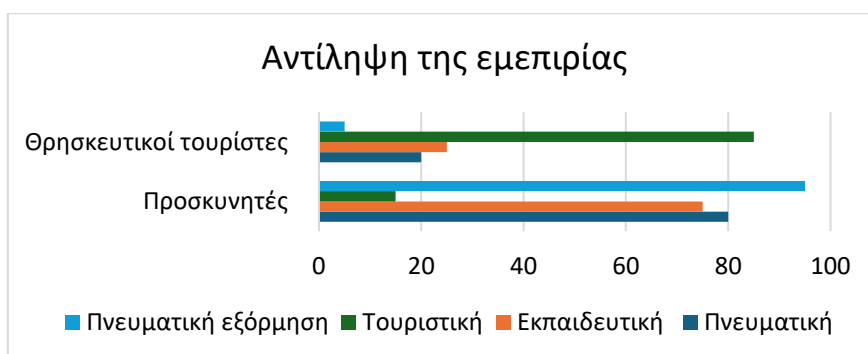

Σχήμα 3. Συμπεριφορά κατά την επίσκεψη

6.2.4. Αντίληψη της εμπειρίας

Όπως προκύπτει από τα ευρήματα, η αντίληψη της εμπειρίας διαφέρει αισθητά μεταξύ των δύο κατηγοριών επισκεπτών/τριών. Οι προσκυνητές ανέδειξαν σε ποσοστό 80% τη βαθιά πνευματική εμπειρία που αποκόμισαν, ενώ η εκπαιδευτική διάσταση της επίσκεψης καταγράφηκε στο 75% των απαντήσεων. Παράλληλα, η τουριστική αντίληψη του χώρου ανιχνεύθηκε μόνο σε 15% του δείγματος αυτής της ομάδας, και μόλις 5% δήλωσε ως πρωτεύοντα στόχο τη γενική πνευματική εξερεύνηση χωρίς λατρευτικό χαρακτήρα. Αντίθετα, οι θρησκευτικοί τουρίστες προσέγγισαν τον χώρο κυρίως από τουριστική σκοπιά (85%), εστιάζοντας περισσότερο στην αρχιτεκτονική, την ιστορικότητα και τη φωτογράφιση του μνημείου. Η πνευματική αντίληψη κατεγράφη σε μόλις 20%, ενώ το 95% της ομάδας αυτής δήλωσε ότι βίωσε την εμπειρία ως πνευματική εξερεύνηση χωρίς προσωπική εμπλοκή με το θρησκευτικό περιεχόμενο του χώρου. Παρά την κοινή θετική αποτίμηση της ατμόσφαιρας των Ιερών Τόπων, οι προσκυνητές εμφάνισαν εντονότερο συναισθηματικό δεσμό και εσωτερική ταύτιση με τον χαρακτήρα του χώρου, γεγονός που αναδεικνύει τη διαφορετική ποιότητα της εμπειρίας μεταξύ των δύο κατηγοριών επισκεπτών/τριών.

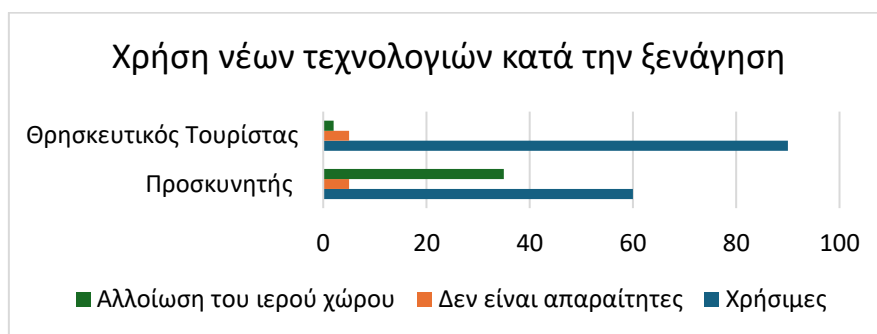
Σχήμα 4. Αντίληψη της εμπειρίας

6.2.5. Χρήση νέων τεχνολογιών στην ξενάγηση στους θρησκευτικούς χώρους

Η χρήση νέων τεχνολογιών κατά τη διάρκεια της ξενάγησης σε θρησκευτικούς χώρους αναδείχθηκε ως καθοριστικός παράγοντας διαφοροποίησης των αντιλήψεων ανάμεσα στους προσκυνητές και τους θρησκευτικούς τουρίστες. Συγκεκριμένα, το 90% των θρησκευτικών τουριστών δήλωσε ότι οι τεχνολογίες (π.χ. εφαρμογές κινητών, εικονική ή επαυξημένη πραγματικότητα) είναι χρήσιμες για την ξενάγηση, έναντι 60% των προσκυνητών που συμμερίστηκαν την ίδια άποψη. Παρά το υψηλό ποσοστό θετικής αποδοχής από αμφότερες τις ομάδες, η στάση των προσκυνητών διαφοροποιείται ουσιαστικά, καθώς 35% εξέφρασε τον προβληματισμό ότι η ενσωμάτωση τέτοιων τεχνολογιών ενδέχεται να αλλοιώσει τον ιερό και παραδοσιακό χαρακτήρα του προσκυνήματος. Αντιθέτως, μόλις 5% των θρησκευτικών

τουριστών συμμερίστηκε αυτή την επιφύλαξη, γεγονός που αποτυπώνει μια πιο λειτουργική και εργαλειακή προσέγγιση του χώρου από την πλευρά τους. Τόσο οι προσκυνητές όσο και οι θρησκευτικοί τουρίστες αποδέχονται σε μικρό ποσοστό (5%) ότι οι τεχνολογίες δεν είναι απαραίτητες για την ξενάγηση, γεγονός που καταδεικνύει τη σταδιακή μετατόπιση του τρόπου με τον οποίο βιώνεται ο χώρος, ακόμη και σε πνευματικά περιβάλλοντα. Συνοψίζοντας, η τεχνολογική ενίσχυση της ξενάγησης προσφέρει δυνατότητες εμπλουτισμού της εμπειρίας τόσο για τον αναζητητή της πνευματικής εμβάθυνσης (προσκυνητή) όσο και για τον πολιτισμικά περίεργο επισκέπτη (θρησκευτικό τουρίστα). Η πρόκληση εντοπίζεται στην ισορροπία ανάμεσα στην καινοτομία και στον σεβασμό προς την ιερότητα του χώρου, με στόχο τη διατήρηση της αυθεντικότητας αλλά και τη διεύρυνση της προσβασιμότητας και της ερμηνευτικής κατανόησης.

Σχήμα 5. Χρήση νέων τεχνολογιών κατά την ξενάγηση

6.3. Έλεγχος αξιοπιστίας-Δείκτης Cronbach's alpha

Η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου αξιολογήθηκε ως προς την εσωτερική συνοχή των επιμέρους θεματικών αξόνων, με τη χρήση του δείκτη Cronbach's α . Το αποτέλεσμα έδειξε υψηλή αξιοπιστία και για τους τρεις βασικούς άξονες του εργαλείου. Συγκεκριμένα:

- Για τον άξονα «Κίνητρα Επίσκεψης», ο οποίος περιλάμβανε έξι ερωτήσεις σχετικές με την πνευματική, ιστορική, πολιτιστική και προσωπική διάσταση της επίσκεψης, ο δείκτης Cronbach's α ήταν 0,818, τιμή που υποδηλώνει πολύ καλή εσωτερική συνοχή.
- Ο άξονας «Αντίληψη της Εμπειρίας», που περιλάμβανε επτά ερωτήσεις σχετικά με την υποκειμενική αίσθηση του ιερού χώρου και τη συναισθηματική και γνωστική εμπειρία του/της επισκέπτη/τριας, εμφάνισε επίσης πολύ υψηλό επίπεδο συνοχής, με Cronbach's α 0,845.
- Τέλος, για τον άξονα «Στάσεις απέναντι στην Τεχνολογία», ο οποίος περιλάμβανε επτά ερωτήσεις που διερευνούν την αποδοχή, τη χρησιμότητα και την επίδραση της τεχνολογίας σε ιερούς χώρους, ο δείκτης αξιοπιστίας ανήλθε σε 0,842.

Οι παραπάνω τιμές επιβεβαιώνουν ότι οι επιμέρους ομάδες ερωτήσεων συγκροτούν συνεκτικές μεταβλητές, ικανές να αποτυπώσουν με αξιοπιστία τις αντίστοιχες διαστάσεις της ερευνητικής προβληματικής.

6.4. Συγκριτική ανάλυση συνθετικών δεικτών

Για την περαιτέρω διερεύνηση των διαφορών μεταξύ προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών ως προς τα κίνητρα, την αντίληψη της εμπειρίας και τη στάση απέναντι στην τεχνολογία, πραγματοποιήθηκε δοκιμή ανεξάρτητων δειγμάτων t-test στους τρεις σύνθετους δείκτες που κατασκευάστηκαν από σχετικές ομάδες ερωτήσεων του ερωτηματολογίου.

Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 6 και καταδεικνύουν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε όλους τους δείκτες ($p < 0,001$). Ειδικότερα:

- Ο δείκτης **Κίνητρα** εμφάνισε υψηλότερη μέση τιμή στους προσκυνητές 4,20 σε σύγκριση με τους θρησκευτικούς τουρίστες 3,22, γεγονός που επιβεβαιώνει τη βαθύτερη πνευματική και προσωπική τους κινητοποίηση.
- Αντίστοιχα, στον δείκτη **Αντίληψη της εμπειρίας**, οι προσκυνητές ανέφεραν πιο έντονη εμπειρία 4,38 από τους τουρίστες 3,49, υποδηλώνοντας μεγαλύτερη συναισθηματική και πνευματική σύνδεση με τον ιερό χώρο.
- Αντιθέτως, στον δείκτη **Τεχνολογία**, οι τουρίστες κατέγραψαν υψηλότερη μέση τιμή 4,25 έναντι των προσκυνητών 3,50, γεγονός που αντικατοπτρίζει την εντονότερη αποδοχή της τεχνολογικής ξενάγησης από την πλευρά τους.

Τα ευρήματα ενισχύουν τη διαφοροποίηση των δύο ομάδων επισκεπτών σε επίπεδο κινήτρων, εμπειρίας και στάσεων, και συνηγορούν στην αναγκαιότητα διάκρισης των δύο προφίλ στο πλαίσιο του θρησκευτικού τουρισμού.

Πίνακας 1. Πίνακας t-test για τους σύνθετους δείκτες ανά ομάδα επισκεπτών

Δείκτης	Μέσος Όρος (Προσκυνητές)	Μέσος Όρος (Τουρίστες)	t	p
Κίνητρα	4,20	3,22	20,34	<0,001
Εμπειρία	4,38	3,49	19,19	<0,001
Τεχνολογία	3,50	4,25	-13,72	<0,001

6.4.1. Έλεγχοι συσχέτισης με χ^2 -Επιμέρους στάσεις και αντιλήψεις

Πραγματοποιήθηκε έλεγχος χ^2 ανεξαρτησίας για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ τύπου επισκέπτη/τριας (Προσκυνητής-Θρησκευτικός Τουρίστας) και τριών επιμέρους μεταβλητών που αφορούν τη στάση και την αντίληψη της εμπειρίας. Οι μεταβλητές είχαν κωδικοποιηθεί σε διχοτομική μορφή (Ναι/Όχι) και περιλαμβάνουν την αντίληψη της επίσκεψης ως πνευματική εμπειρία, τη χρησιμότητα της τεχνολογικής ξενάγησης και την ανησυχία για ενδεχόμενη αλλοίωση της ιερότητας.

Πίνακας 2. Συσχέτιση τύπου επισκέπτη με στάσεις και αντιλήψεις (έλεγχοι χ^2)

Μεταβλητή	Προσκυνητές (N/%)	Θρησκ. Τουρίστες (N/%)	χ^2	p-value
Πνευματική αντίληψη εμπειρίας	163 (81,1%)	38 (18,9%)	121,52	<0,001
Θετική στάση για χρήση εφαρμογών	165 (84,2%)	31 (15,8%)	143,19	<0,001
Ανησυχία για αλλοίωση της ιερότητας	167 (80,3%)	41 (19,7%)	122,77	<0,001

Τα αποτελέσματα των ελέγχων χ^2 καταδεικνύουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών σε όλες τις μεταβλητές. Η αντίληψη της εμπειρίας ως βαθιά πνευματικής απαντάται κυρίως στους προσκυνητές, ενώ αντίστοιχα, η επιφυλακτικότητα απέναντι στην τεχνολογική αλλοίωση της ιερότητας εκφράζεται έντονα από την ίδια ομάδα. Παράλληλα, ενώ και οι δύο ομάδες αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα των εφαρμογών ξενάγησης, οι τουρίστες φαίνεται να προσεγγίζουν τον χώρο με πιο λειτουργικό και εκσυγχρονιστικό τρόπο.

Τα ευρήματα αυτά ενισχύουν τη διάκριση ανάμεσα στους δύο τύπους επισκεπτών/τριών και αναδεικνύουν τη διαφορετική αξιακή και βιωματική προσέγγιση απέναντι στους θρησκευτικούς χώρους και την τεχνολογική τους ενίσχυση.

7. Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε με σαφήνεια τις ουσιαστικές διαφοροποιήσεις μεταξύ προσκυνητών και θρησκευτικών τουριστών ως προς τα κίνητρα επίσκεψης, τη συμπεριφορά εντός των ιερών χώρων και τον τρόπο ερμηνείας της εμπειρίας, στο πλαίσιο τριών επιλεγμένων προσκυνηματικών προορισμών της Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας. Αν και παρατηρείται ορισμένη επικάλυψη εμπειριών -κυρίως μέσω της κοινής θετικής αποτίμησης της ατμόσφαιρας και της αισθητικής των μνημείων- τα εμπειρικά δεδομένα της έρευνας καταδεικνύουν την ύπαρξη δύο διακριτών κατηγοριών επισκεπτών, με διαφορετικές προσδοκίες, στάσεις και πνευματικά πλαίσια πρόσληψης του ιερού χώρου.

Οι προσκυνητές προσέρχονται κυρίως με θρησκευτικά και πνευματικά κίνητρα, παραμένουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στους ναούς και συμμετέχουν ενεργά στη λατρευτική ζωή. Αντιθέτως, οι θρησκευτικοί τουρίστες εστιάζουν περισσότερο στα ιστορικά, πολιτιστικά και αισθητικά στοιχεία του χώρου, προσεγγίζοντας τον ιερό τόπο ως αξιοθέατο και επιλέγοντας συνήθως σύντομες επισκέψεις. Η αντίληψη της εμπειρίας διαφοροποιείται ανάλογα: Οι προσκυνητές βιώνουν τον χώρο ως τόπο ιερό και υπαρξιακά φορτισμένο, ενώ οι τουρίστες τον προσλαμβάνουν μέσα από ένα πολιτισμικό και αισθητικό πρίσμα.

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και ως προς την τεχνολογική διαμεσολάβηση της εμπειρίας. Παρότι και οι δύο ομάδες αναγνωρίζουν την πρακτική αξία των ψηφιακών μέσων ξενάγησης, οι προσκυνητές εμφανίζονται πιο επιφυλακτικοί απέναντι στην υπερβολική χρήση της τεχνολογίας, την οποία αντιλαμβάνονται ως πιθανή απειλή για την πνευματική αυθεντικότητα του χώρου.

Οι στατιστικές αναλύσεις, τόσο μέσω t-test για σύνθετους δείκτες (κίνητρα, εμπειρία, τεχνολογία), όσο και με ελέγχους χ^2 σε επιμέρους μεταβλητές επιβεβαιώνουν ότι οι διαφορές αυτές είναι στατιστικά σημαντικές ($p < 0.05$), υποδεικνύοντας ουσιαστικές διαφορές ως προς τη θεώρηση του ιερού και την τουριστική πρακτική.

Η εμβάθυνση στη συγκριτική ανάλυση των δύο ομάδων αποκτά κρίσιμη σημασία για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή εξειδικευμένων πολιτικών διαχείρισης των θρησκευτικών προορισμών. Η κατανόηση των διαφοροποιημένων αναγκών καθιστά αναγκαία τη μετάβαση από ένα ενιαίο μοντέλο τουριστικής εμπειρίας σε μια προσωποποιημένη και πολυμορφική προσέγγιση. Η διαφοροποίηση των μορφών ξενάγησης και ερμηνείας, με σεβασμό στην πνευματικότητα των προσκυνητών και τα πολιτιστικά ενδιαφέροντα των τουριστών, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την ολιστική προσέγγιση των επισκεπτών/τριών.

Επιπλέον, η υιοθέτηση τεχνολογιών όπως η εικονική ή επαυξημένη πραγματικότητα (AR), οι ηχητικοί ξεναγοί, οι διαδραστικοί κώδικες (QR) και οι εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης (AI) μπορεί να ενισχύσει την κατανόηση του χώρου, εφόσον σχεδιαστούν με θεολογική, μουσειολογική και παιδαγωγική ευαισθησία. Η τεχνολογία δεν πρέπει να υποκαθιστά το βίωμα του ιερού αλλά να το εμπλουτίζει, λειτουργώντας ως γέφυρα ανάμεσα στην παράδοση και τη σύγχρονη πολιτισμική εμπειρία.

Η περίπτωση της Αχαΐας μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπο εφαρμογής ενός συνθετικού μοντέλου θρησκευτικού τουρισμού, το οποίο συνδυάζει την πνευματική αναζήτηση του προσκυνητή με την πολιτιστική εξερεύνηση του τουρίστα. Η αναγνώριση

αυτής της δυναμικής μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη της περιοχής ως πολυεπίπεδου προορισμού θρησκευτικού τουρισμού με διεθνή απήχηση και διαχρονική αξία.

8. Προτάσεις για τη διαχείριση των τριών θρησκευτικών προορισμών της έρευνας

Η αποτελεσματική διαχείριση των θρησκευτικών προορισμών απαιτεί στοχευμένες στρατηγικές που να ανταποκρίνονται στις ποικίλες ανάγκες των επισκεπτών/τριών, χωρίς να διακυβεύεται η ιερότητα και η αυθεντικότητα των τόπων λατρείας. Με βάση τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, προτείνονται τα εξής:

- Διαφοροποίηση των μορφών ξενάγησης: Η ανάπτυξη εξειδικευμένων ξεναγήσεων, προσαρμοσμένων στις ανάγκες τόσο των προσκυνητών όσο και των θρησκευτικών τουριστών, μπορεί να ενισχύσει τη συνολική εμπειρία των επισκεπτών/τριών. Ειδικά σχεδιασμένα προγράμματα μπορούν να εστιάζουν, αντίστοιχα: Στην πνευματικότητα, τη θρησκευτική ιστορία και τις λατρευτικές παραδόσεις (για τους προσκυνητές) και στην καλλιτεχνική, αρχιτεκτονική και ιστορική διάσταση του μοναστηριακού χώρου (για τους τουρίστες).
- Ενίσχυση της πνευματικής διάστασης: Η δημιουργία ειδικών χώρων ησυχίας και περισυλλογής εντός των θρησκευτικών συγκροτημάτων, απαλλαγμένων από τουριστική όχληση, αποτελεί κρίσιμο μέτρο για την υποστήριξη της εμπειρίας των προσκυνητών. Επιπλέον, η σήμανση που ενθαρρύνει τον σεβασμό του χώρου και τη σιωπή ενδυναμώνει την ιερότητα του περιβάλλοντος.
- Ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η οργάνωση εκθέσεων, εικαστικών παρουσιάσεων, διαλέξεων και άλλων πολιτιστικών εκδηλώσεων μπορεί να ενισχύσει την πολιτιστική εμπειρία των τουριστών. Ιδιαίτερη έμφαση μπορεί να δοθεί στην ιστορική εξέλιξη των Μοναστηριών, στην αγιογραφία, στα ιερά κειμήλια και στην τοπική λαϊκή παράδοση.
- Χρήση ήπιων τεχνολογικών εφαρμογών: Η ενσωμάτωση ψηφιακών μέσων (όπως εφαρμογές επαυξημένης πραγματικότητας, ηχητικές ξεναγήσεις, διαδραστικοί σταθμοί πληροφόρησης ή εφαρμογή Τεχνητής Νοημοσύνης) μπορεί να προσφέρει στους/στις επισκέπτες/τριες πληροφορίες με διακριτικότητα, χωρίς να διαταράσσεται το πνευματικό κλίμα του χώρου. Η τεχνολογία οφείλει να λειτουργεί επικουρικά και όχι ανταγωνιστικά προς την παραδοσιακή εμπειρία του προσκυνητήματος.
- Εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση επισκεπτών/τριών: Η παροχή πληροφοριακού υλικού για τους κανόνες σεβασμού στους ιερούς χώρους (ένδυση, φωτογράφιση, σιωπή) συμβάλλει στη μείωση πολιτισμικών παρεξηγήσεων και συγκρούσεων. Παράλληλα, η επιμόρφωση των ξεναγών με στοιχεία θεολογίας και εκκλησιαστικής ιστορίας καθιστά την εμπειρία πιο ποιοτική και σφαιρική.
- Συνεργασία με τοπικούς φορείς και την Εκκλησία: Η διαχείριση των Μοναστηριών και των Προσκυνηματικών Ιερών Ναών ως προορισμών θρησκευτικού τουρισμού προϋποθέτει συντονισμένη συνεργασία μεταξύ της Εκκλησίας, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των τουριστικών επιχειρήσεων. Μέσω κοινών δράσεων και θεσμικών πλαισίων μπορεί να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα και η ποιοτική αναβάθμιση του προσφερόμενου προϊόντος.

9. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Με στόχο την περαιτέρω εμπάθυνση στην κατανόηση του φαινομένου, προτείνονται οι εξής κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα:

- Διεύρυνση γεωγραφικής κλίμακας: Μελέτες σε άλλα προσκυνηματικά κέντρα της Ελλάδας (π.χ. Τήνος, Άγιον Όρος, Μετέωρα) ή του εξωτερικού, προκειμένου να εντοπιστούν διαπολιτισμικές ομοιότητες και διαφοροποιήσεις.
- Αύξηση του δείγματος και ποσοτική επιβεβαίωση: Μεγαλύτερα και αντιπροσωπευτικότερα δείγματα με στατιστικά ισχυρές τεχνικές για γενίκευση συμπερασμάτων και ανάλυση συσχετίσεων.
- Συγκριτική μελέτη με άλλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού: Ανάλυση της συμπεριφοράς των επισκεπτών/τριών σε άλλες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. οικοτουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός), για να διερευνηθεί εάν οι διαφοροποιήσεις τύπων επισκεπτών εμφανίζονται και σε άλλα συμφραζόμενα.
- Εστίαση στις στάσεις των τοπικών κοινωνιών: Μελέτη της αντίληψης των τοπικών κοινοτήτων για τον θρησκευτικό τουρισμό, καθώς και των επιπτώσεών του σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο.
- Ανάλυση των εφαρμογών νέων τεχνολογιών στους ιερούς τόπους: Εμπειρική αξιολόγηση της αποδοχής και της αποτελεσματικότητας εργαλείων όπως η εικονική ή επαυξημένη πραγματικότητα, τα podcasts και οι εφαρμογές κινητού στη διαμόρφωση της εμπειρίας του/της επισκέπτη/τριας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Addison, A. C. (2008). The vanishing virtual: Safeguarding heritage through 3D digital documentation. *Proceedings of the 14th International Conference on Virtual Systems and Multimedia*, 6–16. Retrieved from <https://doi.org/10.1109/VSMM.2008.26>
- Andriotis, K. (2009). Sacred site experience: A phenomenological study. *Annals of Tourism Research*, 36(1), 64–84. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.10.010>
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Cochran, W. G. (1977). *Sampling techniques* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Cohen, E. (2006). Religious tourism as an educational experience. In D. J. Timothy & D. H. Olsen (Eds.), *Tourism, religion and spiritual journeys*. London: Routledge, 221–232.
- Collins-Kreiner, N. (2020). Pilgrimage and tourism: Between theory and practice. *Tourism Geographies*, 22(2), 273–289.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). London: Sage Publications.
- Digance, J. (2006). Religious and secular pilgrimage: Journeys redolent with meaning. In D. J. Timothy & D. H. Olsen (Eds.), *Tourism, religion and spiritual journeys*. London: Routledge, 36–48.
- Dimou, V., Vassiliadis, C., Folinas, D., Agapitou, C., & Sampazioti, N. (2025). Exploring the viability of pilgrimage tourism along Apostle Paul’s route. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, 11(1), 11–20. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.15651322>
- Dimou, V., Vassiliadis, C., Tsironis, C., & Tsagkalidou, E. (2024). Descriptive research on the familiarity of tourist-pilgrims with the “Steps of Apostle Paul” route in the digital era. In A. Kavoura et al. (Eds.), *Strategic innovative marketing and tourism*. Springer, 275–288. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-51038-0_25
- ESOMAR. (2021). *ICC/ESOMAR International Code on Market, Opinion and Social Research and Data Analytics*. Retrieved from <https://esomar.org/code>

- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29(3), 403–428.
- Jung, T. H., & Tom Dieck, M. C. (2017). *Augmented reality and virtual reality: Empowering human, place and business*. Springer.
- Norman, A., & Ramires, A. (2020). *Tourism, pilgrimage and the sacred: Journeying beyond the secular*. CABI.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 42(5), 533–544.
- Raj, R., Griffin, K., & Blackwell, R. (Eds.). (2015). *Religious tourism and pilgrimage management: An international perspective* (2nd ed.). CABI. Retrieved from <https://doi.org/10.1079/9781780645230.0000>
- Raj, R., Griffin, K., & Blackwell, R. (2022). *Contemporary perspectives on pilgrimage, tourism and spirituality*. CABI.
- Reader, I., & Walter, T. (Eds.). (1993). *Pilgrimage in popular culture*. Macmillan Publishers Ltd. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/978-1-349-12637-8>
- Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 51–67. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90106-Y](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90106-Y)
- Shackley, M. L. (2001). *Managing sacred sites: Service provision and visitor experience*. Continuum International Publishing Group.
- Smith, V. L. (1992). The quest in guest. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 1–17. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90103-V](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90103-V)
- Timothy, D. J., & Olsen, D. H. (Eds.). (2006). *Tourism, religion and spiritual journeys* (1st ed.). London: Routledge. Retrieved from <https://doi.org/10.4324/9780203001073>
- Tsironis, C. (2022). Pilgrimage and religious tourism in society, in the wake of the COVID-19 pandemic: A paradigmatic focus on ‘St. Paul’s route’ in Central Macedonia, Greece. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20(3), 231–247.
- Tsorvas, P. F., Lagou, M., & Gousiou, A. (2025). Determinants of the development of religious tourism in Greece. In *Contemporary religious tourism*. Springer, 219–236.
- Turner, V. (1973). The center out there: Pilgrim’s goal. *History of Religions*, 12(3), 191–230. Retrieved from <https://doi.org/10.1086/462677>
- Tussyadiah, I. P., & Wang, D. (2016). Tourists’ attitudes toward proactive smartphone systems. *Journal of Travel Research*, 55(4), 483–496.
- Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος. (2004). *Εγκύκλιος περί θρησκευτικού τουρισμού*.
- Μοίρα, Μ. (2009). *Θρησκευτικός τουρισμός και προσκυνηματικές διαδρομές στην Ελλάδα: Μια πολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Οικουμενικό Πατριαρχείο. (2016). *Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας – Κείμενα και αποφάσεις*.
- Patrologia Graeca. (1857–1866). Ed. J.-P. Migne. *Τόμοι 31 & 46 (Βασίλειος ο Μέγας και Γρηγόριος Νύσσης)*.

